

1.01
Prejeto 25. 7. 2014

UDK: 355/359(497.1=163.6) "1945/1991"

Aleš Gabrič*

Slovenščina in Jugoslovanska ljudska armada

IZVLEČEK

Po 2. svetovni vojni je nova komunistična oblast v Jugoslaviji v nasprotju z obljubami iz vojnih let uvedla v vojaške zadeve zgolj uporabo enega jezika, srbsčine oz. srbohrvaščine. V ustavi iz leta 1963 je bila celo uzakonjena privilegiranost srbohrvaškega jezika. Slovensko politično vodstvo se je v polemikah o mednacionalnih odnosih v šestdesetih letih izogibalo omenjanju vojaških zadev in je zahtevalo večjo jezikovno enakopravnost na drugi področjih, ne pa tudi v vojaških zadevah. Prvi je zahteve po slovenskih vojaških enotah, ki bi uporabljale slovenski jezik, postavil upokojeni general Jaka Avšič. Aprila 1969 je bila v skupščini Jugoslavije sprejeta resolucija o uresničevanju ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav, ki je spodbudila še živahnejše razprave o privilegirani enega in zapostavljanju drugih jezikov v vojaških zadevah. Do večjih sprememb pa ni prišlo, saj je državni vrh obdržal privilegiranost srbohrvaščine tudi v ustavi iz leta 1974 in ustavil polemike v medijih na to temo.

Ključne besede: jezikovna politika, jezikovna neenakopravnost, poveljevalni jezik, slovenski jezik, Jugoslovanska ljudska armada, Jaka Avšič

ABSTRACT

SLOVENIAN LANGUAGE AND THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY

Despite the promises from the wartime years, after World War II the new communist authorities in Yugoslavia introduced the use of a single language, Serbian or Serbo-Croatian, in the military matters. The constitution of 1963 even enacted the privileged position of the Serbo-Croatian language. In the debates about the relations between the nations during the 1960s the Slovenian political leadership avoided military discussions and demanded a greater equality of languages in the other areas, but not in the military matters as well. The retired General Jaka Avšič was the first to call for Slovenian military units, which would use the Slovenian language. In April 1969 the resolution on the implementation of the constitutional principles of the equality of languages and scripts was adopted by the Yugoslav Assembly, encouraging even livelier debates about the privileged position of one language and neglect for other languages in the military matters. However, no major changes took place, since the state leadership retained the privileged position of the

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; ales.gabric@inz.si

Serbo-Croatian language in the 1974 Constitution as well and put a stop to the arguments about this issue in the media.

Keywords: Yugoslavia, Slovenia, language policy, Slovenian language, Yugoslav People's Army, language inequality, language of command, Jaka Avšič

Prazne obljube o slovenskem jeziku v slovenskih enotah

Slovenski jezik so v vojaških enotah uporabljali že v času Avstro-Ogrske, uporabljali so ga polki, sestavljeni večinoma iz Slovencev med 1. svetovno vojno, pa seveda slovenski prostovoljci v boju za meje po 1. svetovni vojni. Po ustanovitvi Kraljevine SHS pa sta v vojaških vrstah nove jugoslovanske države srbsko poveljevanje in srbsčina v celotnem vojaškem poslovanju iz uporabe izrinila vse druge jezike, ki so jih govorili državljani nove države. »Enotni« jezik je postal pomembno sredstvo centralizacije in teženj po odmiranju nacionalnih in kulturnih raznolikosti in oblikovanju enotnega naroda z enim jezikom. Med 2. svetovno vojno so med Slovenci, tradicionalno navezanimi na slovenske specifičnosti, med katerimi je na prvem mestu poseben jezik, obljube o večji enakopravnosti slovenskega jezika naletele na plodna tla. V slovenske partizanske vrste so se Slovenci množično vključevali tudi zaradi tega, ker so v bojih poslušali povelja v njim razumljivem maternem jeziku, in ker se je v celotnem komuniciranju uporabljala zgolj slovenščina.

Voditelji slovenskega odporniškega gibanja so se zanašali na obljube, izrečene ob federativnem preoblikovanju države, da bodo tudi po vojni obdržali slovenske vojaške enote s slovenskim poveljevalnim jezikom. Na 2. zasedanju AVNOJ-a, kjer so bili položeni temelji bodoče federacije, je vrhovni komandant in bodoči državni voditelj Josip Broz Tito sprejel slovensko delegacijo, ki ga je povprašala, kaj naj bi federacija konkretno prinesla Slovincem. V delegaciji je bil tudi general Jaka Avšič, ki je orisal težave Slovencev zaradi izključne uporabe tujega, neslovenskega poveljevalnega jezika v starojugoslovanski vojski, in vprašal, če naj bi se tudi po vojni v slovenskih vojaških enotah obdržal med vojno uveljavljeni slovenski poveljevalni jezik. Tito je po zabeležki, ki jo je naredil član slovenske delegacije Marijan Breclj, odgovoril: »Jasno, povsem jasno je, vi ste slovenska vojska, zato morate imeti v njej slovenski jezik od vrhovnih komand do najnižjih edinic.«¹

Povojna stvarnost je bila povsem drugačna od obljub, ki so jih komunistični voditelji dajali državljanom Jugoslavije. Ko so zasedli vodilna mesta v državi, so začeli oblikovati državo po vzoru Sovjetske zveze, zanjo pa je bila značilna ostra centralizacija in preoblikovanje vojske v sredstvo za zaščito obstoječe državne ureditve z monopolnim položajem Komunistične partije. Tito in njegovi sodelavci so tako po

¹ Jaka Avšič: O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije. V: *Jezik in slovstvo*, 1969, št. 4, str. 97–103 (dalje Avšič, O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije), tu str. 102–103.

vojni »pozabili« na to, da naj bi obdržali enonacionalne vojaške enote s poveljevanjem v maternem jeziku. Namesto njih so uvedli eksteritorialno načelo naborniškega popolnjevanja vojske z enotnim komandnim jezikom, ki je kot v prvi Jugoslaviji samoumevno postala srbsčina (oz. srbohrvaščina).

Federalizacija države je ostala na pol poti, posebej pri jezikovnem vprašanju so bile stvari precej nedorečene. Zakonsko so bili sicer izenačeni štirje jeziki, srbsčina, hrvaščina, slovenščina in makedonščina, toda kaj naj bi jezikovna enakopravnost pravzaprav pomenila, zakonski predpisi niso podrobneje določali. Ena od državnih ustanov, kjer za jezikovno enakopravnost niso imeli skorajda nikakršnega posluha, je bila Jugoslovanska armada, ki je začela izvajati politiko popolnega jezikovnega poenotenja, ne glede na dejstvo, da številnim državljanom poveljujoči jezik ni bil razumljiv in da je pri številnih obujal spomine na neprijetnosti iz časov prve Jugoslavije.²

Ukinitvi glavnih poveljstev vojsk po republikah in podreditev vseh enot vrhovnemu štabu Jugoslovanske armade je sledilo poenotenje celotnega vojaškega poslovanja na delovanje v jeziku najbolj številnega naroda. Vojaške enote z večino slovenskega vojaštva so bile prestavljene v druge dele Jugoslavije. Velik del slovenskih oficirjev se je zaradi tega, in ker so izgubili pravico do uporabe slovenščine, demobiliziral. Slovenski politični vrh se na spremembe, ki jih je narekoval Beograd, ni odzval in se ni skliceval na obljube, izrečene v času 2. zasedanja AVNOJ-a. Med Slovenci, ki so bili ponosni na uspešno organiziranje slovenske partizanske vojske s slovenskim komandnim jezikom, je bilo kmalu opazno hitro padanje ugleda Jugoslovanske armade (kasneje Jugoslovanske ljudske armade (JLA)). Že decembra 1945 je na seji glavnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije predsednik slovenske vlade Boris Kidrič ostro kritiziral, ker »odnos do vojske na terenu ni tak, kakršen bi moral biti«. ³ V razpravi, ki je sledila njegovim besedam, so mu govorniki pritrdili, nihče pa ni omenil ali vsaj posredno nakazal, da naj bi bil poslabšan odnos Slovencev do vojske posledica ukinitve slovenskih enot in ukinitve uporabe slovenskega jezika v vojaškem poslovanju.

Omenjanje slovenskega jezika v vojaških zadevah je postalo nezaželeno, svojevrsten tabu, kar nikakor ni bilo v soglasju s federalnim preoblikovanjem države. Federalizacija je sicer spodbudila razvoj slovenskega vojaškega izrazoslovja, ki se ni zaustavil hkrati z ukinitvijo uporabe slovenskega jezika v Jugoslovanski armadi. Slovensko vojaško izrazoslovje se je razvijalo na temeljih, ki jih je med vojno postavil glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.⁴ Prvo povojno odpiranje tega vprašanja pa, na žalost Slovencev, ni bilo posledica idej o uveljavljanju slovenščine v vojaškem poveljevanju, temveč so problematiko leta 1948 odprle (zgolj) potrebe po prevajanju zakonodaje o Jugoslovanski armadi za slovensko izdajo Uradnega lista FLRJ.⁵ V pregledani dokumentaciji o tej zadevi ne naletimo

² Splošno o jezikovni politiki gl.: Breda Pogorelec: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih. V: Jezik in čas. Ljubljana 1996, str. 41–61.

³ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (AS 537), t.e. 18, Seja Glavnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije, 15. XII. 1945, str. 17.

⁴ Avšič, O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije, str. 100–102.

⁵ ARS, Vlada Republike Slovenije (AS 223), š. 22, dok. Pov. 15–48.

na vprašanje, ali naj bi se ustrezna slovenska terminologija začela uporabljati tudi v vojaškem poslovanju ali poveljevanju.

Nejevolja Slovencev ob izganjanju slovenščine iz vojaškega vsakdana

Padanje ugleda vojske in njenega oficirskega kadra med Slovenci je bilo posledica različnih vzrokov. Drugorazredna vloga slovenščine v vojaškem poslovanju je bila zgolj eden izmed njih, nikakor pa ne edini. Tudi vzvišen odnos oficirjev ali vojakov do tistih, ki ne razumejo ali nočejo z njimi komunicirati v srbohrvaščini, je bil povod za nesporazume. Med starešinami je bilo vse manj Slovencev, prevladali pa so tisti iz srbohrvaškega govornega območja. V povojnem obdobju racionirane preskrbe so oficirji uživali posebne privilegije v stanovanjski politiki in v trgovinski oskrbi, kar je med domačini krepilo občutek, da je za druge bolje poskrbljeno kot za Slovence. Zapostavljanje jezikov drugih narodov in narodnih manjšin je še pospeševalo padanje deleža oficirjev tistih narodov, ki v (vojaški) službi niso mogli uporabljati svojega maternega jezika. Med Slovenci je interes za vojaško službo naglo padal, ker bi morali iti v šole s tujim učnim jezikom, na službovanje bi bili verjetno poslani v drugačno kulturno, duhovno in jezikovno okolje, pa tudi njihovim otrokom bi bila otežkočena ali skorajda povsem onemogočena uporaba maternega jezika v javnosti.

Za Slovence je postajala srbohrvaščina vse bolj moteča, ker so se začeli z njo vsakodnevno srečevati tudi v domačem slovenskem okolju, pripadniki drugih narodov pa so vse pogosteje pričakovali, da bodo Slovenci z njimi komunicirali v »skupnem« jugoslovanskem jeziku. V času priseljevanja delavcev iz južnih republik je prihajalo do številnih kratkih stikov med Slovenci in priseljenci iz južnih republik. Če je bilo za sezonske delavce, ki so bili v Sloveniji kratek čas, še nekako razumljivo, da se niso naučili niti osnov jezika okolice, torej slovenščine, je bilo to težje razumljivo za tiste, ki so tu službovali več let ali se celo ustalili, kot je veljalo za del oficirskega kadra. Srbohrvaščina je imela za Slovence dvomljivo vlogo tudi zato, ker ni bila zgolj edini jezik oficirskega kadra, ki je kazal najbolj nepriljuden odnos do drugih jezikov pri poslovanju in poveljevanju v JLA. Tudi po službenem času, v »civilnem« življenju oz. prostem času so uporabljali le srbohrvaški jezik, družili so se večinoma med seboj in živeli v »oficirskih blokih«. Jezika okolice se niso privadili niti po letih bivanja v Sloveniji in so pričakovali, da bodo z njimi po srbohrvaško komunicirali tudi njihovi slovenski sosedi (ali sokrajani v drugih delih Jugoslavije, kjer srbohrvaščina ni bila materni jezik večine prebivalstva).⁶ Slovenski oficirji na službovanju v drugih delih Jugoslavije z drugačno kulturno identiteto te možnosti niso imeli, saj so se morali sprijazniti z uporabo »skupnega« jezika vojske. Številni so se zato raje odločili za izstop iz vojaške službe in si delo poiskali kje drugje v Sloveniji.

Janez Rugelj se je v letih, ko je bil vojaški psihater, podrobno seznanil s težavami

⁶ Prim. Janez Rotar: Slovenščina in slovenstvo: pojavi, izkušnje, pogledi. Maribor 1996 (dalje Rotar, Slovenščina in slovenstvo), str. 116–117.

oficirjev in spoznaval, zakaj je padal ugled poklica v javnosti.⁷ Zavračal je trditve vojaških krogov, da standard oficirjev zaostaja za življenjskim nivojem drugega prebivalstva. Prav nasprotno je navajal Rugelj, ki je omenil, da imajo nižje izobraženi oficirji višje plače in večje ugodnosti kot veliko bolj izobraženi v drugih sferah zaposlovanja. Kritiziral je tudi slabo organizacijo vojaške službe. Kot pomembno dejstvo, zakaj Slovenci ne vidijo bodočnosti v vojaški službi, pa je navedel zapostavljanje slovenskega jezika v JLA. Kako so tisti, ki so dolga leta ostajali v vojaški službi, izgubljali stik z maternim jezikom, je opisal s primerom iz svoje službene prakse, ko ga je v ordinaciji obiskal višji oficir, doma iz slovenske Primorske, in mu povedal, kaj ga bremeni: »Pred vojno sem moral hoditi v italijansko šolo, po partizanski dobi sem služboval po vsej Jugoslaviji, tudi vojaške šole so bile v srbohrvatskem jeziku, v šoli se nisem nikoli učil slovenščine. Pred kratkim sem bil premeščen v Slovenijo. Zadolžili so me, da bi rezervnim oficirjem predaval v slovenščini. Zaradi neznanja materinega jezika me je te naloge tako strah, da ves potan komaj spregovorim. Rad bi bil te naloge oproščen.« Vojaški psihiater Janez Rugelj mu je poskušal pomagati v okviru svojih pristojnosti: »Seveda sem mu dal ustrezno potrdilo, toda z grenkim občutkom in zavestjo žalostne usode slovenskega partizana, ki je po vojni moral ostati v armadi.«⁸

Upadanje deleža Slovencev v vojaških šolah je bila logična posledica težav, s katerimi so se soočali mladi Slovenci ob vstopu v šolo v tujem jeziku. Jaki Avšiču ni bilo prijetno, ko je še četrto stoletja po koncu vojne slišal za naslednji dogodek: »Neki študent, Slovenec, mi je povedal o svojem bratu, gojencu prvega letnika vojaške akademije, da mu je rekel, ko je prišel na dopust: 'Oh Jože, rad bi bil Srb! Koliko je meni težje, ker sem Slovenec.'«⁹

O zadržanosti Slovencev do JLA je na več mestih pisal tudi poznavalec južnoslovenskih jezikov in dolgoletni predavatelj srbskega in hrvaškega jezika na ljubljanski univerzi Janez Rotar, pri tem pa nedvoumno zapisal, katerega od vzrokov bi postavil na prvo mesto: »Za to je bilo več kot dovolj razlogov, začenši s položajem njihovega jezika, slovenščine.«¹⁰

V očeh številnih Slovencev niso izgubljali ugleda le oficirji, temveč tudi JLA v celoti, saj je niso več videli, tako kot je trdila uradna politična propaganda, kot naslednice partizanskih enot, temveč vse bolj kot armado, ki ustreza interesom večinskega naroda v državi in ignorira želje pripadnikov manjših narodov. S tujim jezikom se bodoči vojaki niso srečali šele ob služenju vojaškega roka, temveč že ob prvem stiku z vojaškimi zadevami v domačih krajih, saj je celotno vojaško poslovanje potekalo v »enotnem« jeziku. Zato je že ob naborih prihajalo do neljubih dogodkov. Incident v obliki, kot se je zgodil leta 1953 na naboru v Kranju, verjetno ni bil prav pogost. Toda zaradi negodovanja slovenskih rekrutov, ki so zmerjali »srbsku okupatorsku

⁷ Janez Rugelj: Še enkrat: zakaj slab odziv v vojaške šole in akademije? V: Teorija in praksa, 1970, št. 10, str. 1449–1454 (dalje Rugelj, Še enkrat).

⁸ Prav tam, str. 1454.

⁹ ARS, Osebni fond Edvard in Pepca Kardelj (AS 1277), t.e. 12, a. e. 58/71 (2169), Pismo Jake Avšiča Edvardu Kardelju, 27. 2. 1971, str. 5.

¹⁰ Rotar, Slovenščina in slovenstvo, str. 102.

majku«¹¹ (kot so poročali predstavniki JLA), bi se lahko v pristojnih telesih ob zgranzanju na račun mladeničev tudi vprašali, zakaj nekateri JLA ne ocenjujejo za ljudsko armado. Žalitve očitno niso bile nikakršna posebnost, le da je Trboveljčan Avgust Jamšek, ki je bil na naboru desetletje kasneje, v spominih opisoval, da so letele na drugo stran, od članov naborniške komisije proti bodočim vojakom. Z ukazom v jeziku, ki ga ni poznal, se je seznanil, še preden se je odpravil na služenje vojaškega roka proti jugu že pred naborno komisijo. Na povelje »u potiljak« se ni postavil na pravo mesto, saj »kaj je to 'u potiljak', tega moj spomin ni poznal«. Z besedami, »kaj je, osel kronani slovenski, so se ti skisali možgani«, je sledilo poniževanje s strani oficirja, ki je nato le spoznal, da ga bodoči vojak sploh ne razume, in ga »nič kaj prijazno porinil za hrbet oziroma za tilnik mojega predhodnika«. Jamšek je doumel: »To je bilo torej 'u potiljak!'«¹²

Posamezniki, ki so javno omenjali vsakodnevne težave med služenjem vojaškega roka in zapostavljenost drugih, manjših jezikov v vojski, so se lahko soočili z zelo neprijetnimi posledicami. Slabih odnosov med navadnimi vojaki različnih narodov se je sredi petdesetih let v delu Zlati poročnik lotil pisatelj Lojze Kovačič, ki je v dela vnašal precej avtobiografskih občutenj. Nepomembnost slovenščine v vojaškem življenju je omenil ob navedbi v vojski zaposlenega Slovenca, »ki ni znal več dobro slovensko«.¹³ Veliko o neprijetnostih navadnih vojakov med služenjem vojaškega roka pa Kovačič ni mogel objaviti, saj je bila objava prvega dela Zlatega poročnika v začetku leta 1957 povod za obračun oblasti z revijo mlajše generacije literatov Beseda. Naslednja številka, v kateri naj bi izšlo nadaljevanje dela, je bila s sodno odredbo zaplenjena, Beseda pa je potem prenehala izhajati. Po ocenah slovenskih politikov je bila zaplemba posledica odlomka Kovačičevega romana, v katerem naj bi pisatelj na pamfletni način prikazoval odnose v JLA.¹⁴

Zaradi tovrstnih reakcij oblasti je bilo omenjanje težav, neprijetnosti in sporov, ki jih je imel navadni vojak v vojski, skorajda onemogočeno in se je tudi v literarna dela vrnilo šele desetletja kasneje. Od Kovačiča nekaj let mlajši pisatelj Jože Snoj se je služenja vojaškega roka in soočanja z drugačnimi kulturnimi in jezikovnimi navadami v Jugoslovanski ljudski armadi ob koncu petdesetih let dotaknil v romanu Balkan Sobrańie, izdanem pol stoletja po služenju vojaščine. Njegov avtobiografsko navdahnjeni neimenovani junak se je s problemom jezikovne drugačnosti soočil že ob prejemu poziva na služenje vojaškega roka, ko je izvedel, da je njegova »posledna stanica Bileća«,¹⁵ na poti do končne postaje pa se je srečal tudi s cirilico, pisavo, ki so jo na Slovenskem slabo poznali. Fant, diplomirani slavist, se je kmalu soočil še z dejstvom, da lahko slovenščino kot splošno občevalni jezik za nekaj časa potisne v svet

¹¹ ARS, AS 223, š. 38, S. pov. 68–53.

¹² Avgust Jamšek: Kako smo kradli bogu čas. Izlake 2004, str. 24.

¹³ Lojze Kovačič: Zlati poročnik. V: Beseda, 1957, št. 1–2, str. 1–9, tu str. 1.

¹⁴ Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962. Ljubljana 1995, str. 136–137.

¹⁵ Jože Snoj: Balkan Sobrańie: [samovzgojni roman ali Ide Tito preko Romanije]. Ljubljana 2012, str. 40.

zasebnosti. Toda kmalu je spoznal, da to ni bilo nujno slabo, saj je dejstvo, da s(m) o Slovenci razumeli druge južne Slovane, oni pa nas ne, prineslo tudi nekaj koristi. »V nos jim gremo, zraven jih pa še jezi, da nas na vso srečo niti za kocino v njem ne razumejo. Naša slovenščina – naša svobodica, kar naj se jim povešajo *surle*«,¹⁶ je po »srbohrvaško« zaključil Snoj (ki je vse tovrstne izraze v knjigi zapisal ležeče, na koncu dela pa dodal še Priročn slovarček za pojasnitev izrazov, ki so mlajšim generacijam Slovencev večinoma nerazumljivi).

»Svobodica« slovenske besede se je kazala tudi v tem, da so Slovenci razumeli zmerljivke na svoj račun, obratno pa ni bilo tako. Snoj je opisal prepir med Srbom, ki kmečkega fanta nikakor ni mogel ujeziti do te mere, da bi se odzval, Posegel je še po zadnjem orožju in je rekel »prevzeten Srbijanec enemu našemu skromnemu in tihemu Dolenjčku *Jebem ti lebac*, on pa njemu nazaj prav počasi, Jès pa tèb patico.« Odziva, kakršnega bi povzročila žaljivka v srbohrvaščini, seveda ni bilo, Snoj pa je zaključil: »Pojma ni imel óni, jasno, kako v fundament ga je kmetiček zajebal nazaj.«¹⁷ Nerazumevanje je lahko vodilo v neprijetne situacije, saj se je »fantu« pripetilo, da sta skupaj s Slovincem, ljudskim pevcem, v kulturnem programu na *letni pozornici* ob prepevanju ljudskih pesmi dodala svoje s »popevčico s pocukranega repertoarja oberkranjske psevdonarodne glasbe«. Ker pa so te »bileške karaoke« potekale pod budnim očesom varuhov idejne neoporečnosti, »je pajkasti KOS napletel kretenski sum, da so Slovenci na *letni pozornici* prepevali cerkvene pesmi.«¹⁹

Kar je Snoj v sočni »jugoslovanščini« zapisal z zanj značilnim ironičnim humornim stilom, je bilo pred pol stoletja še tabuizirano. Javno predstavljanje problematičnosti odnosov med vojaki, zlasti izpostavljanje nacionalnih, verskih ali jezikovnih razlik, je, kot je izkusil Lojze Kovačič, lahko pustilo za seboj obilo neprijetnosti.

V pregledanih dokumentih ni zaslediti, da bi se v prvih dveh povojnih desetletjih kdo od pristojnih spraševal, ali nezmožnost uporabe maternega jezika ne vpliva negativno na vnemo vojakov (nesrbskohrvaško govorečega območja) za služenje domovini in s tem slabijo vojaško moralo in obrambne sposobnosti države, saj del vojakov zaradi odnosov ni bil dovolj vnet za izpolnjevanje svojih nalog. Pravica uporabe maternega jezika v vojski, oziroma, gledano širše, zagotavljanje enakopravnosti pravic vseh narodov tako nikakor ni bila strategija, s katero bi poskušali utemeljevati tudi večjo pričakovano učinkovitost vojaških enot, ker naj bi s tem pokazali spoštovanje do kulture posameznih narodov, in ker naj bi bili kateremukoli vojaku najbolj razumljivi ukazi, izrečeni v jeziku, ki ga ta razume od otroških let.

Do prvega izrazitejšega zaostrovanja nacionalnih odnosov v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni, ko so se med seboj sporekli tudi vodilni komunistični politiki iz različnih republik, je prišlo ob prelomu petdesetih v šestdeseta leta, torej nekako v času, ko je vojaščino služil Snojev neimenovani literarni junak. V razplamtelem ozračju

¹⁶ Prav tam, str. 73.

¹⁷ Prav tam, str. 75.

¹⁸ Prav tam, str. 133.

¹⁹ Prav tam, str. 136.

mednacionalnih prepirov je tudi zgolj obrobna omemba jezikovne neenakopravnosti v vojaških zadevah naletela na žolčne odzive nasprotne strani. Enega izmed takšnih pogovorov je v spominih zabeležila pisateljica Mira Mihelič. Kot dolgoletna članica vodstvenih organov slovenskega in mednarodnega PEN je sicer opisovala težave, s katerim so se srečevali ob ustanavljanju slovenskega centra PEN leta 1962, ko so tudi njeni stanovski kolegi iz nekaterih drugih republik menili, da naj bi imeli v Jugoslaviji samo en PEN center. Ko so o tem razpravljali v Zagrebu, sta slovenske poglede po večjem številu centrov PEN odločno in glasno zagovarjala Matej Bor in Josip Vidmar. Slovenskim pogledom je nasprotoval srbski predstavnik, ki je po zapisih Miheličeve odvrnil: »Pa kaj hočete vi Slovenci? Imeti svoj poseben center? To je tako, kakor če bi hoteli imeti svojo slovensko vojsko.« Na pripombo se je odzval Vidmar, ki je »odgovoril s tistim svojim nonšalantno vzvišenim glasom: Ja, zakaj pa ne? Saj smo jo med vojno že imeli.« Razprava s tem seveda še zdaleč ni bila končana, saj je Miheličeva navedla, da je Vidmarjeva izjava »vzdignila precej prahu«. ²⁰

Izvezanje JLA ob omenjanju zahtev po jezikovni enakopravnosti

V mednacionalnih polemikah ob koncu petdesetih let je bila vsaj s slovenske strani velike pozornosti deležna jezikovna politika. Toda slovenski intelektualci in politiki so v začetku vročih razprav odprli več jezikovnih front, npr. vprašanje jezikovne enakopravnosti v kulturnih dejavnostih, v medijih, na televiziji, v reklamnem gradivu, kinematografih ali na tiskanih obrazcih, vprašanju uporabe izključno enega jezika v vojaških zadevah pa so se sprva še izogibali. Da je tudi državni vrh vprašanje jezikovne enakopravnosti v vojski ločeval od drugih vprašanj jezikovne enakopravnosti, je dovolj jasno pokazala nova jugoslovanska ustava, sprejeta aprila 1963. Od predhodnice iz leta 1946 je povzela ohlapne določbe, da so vsi jeziki enakopravni, da imajo pripadniki manjšin pravico do šolanja v lastnem jeziku in da imajo pripadniki drugih narodov v komuniciranju z državnimi ustanovami pravico do prevoda in prevajalca. V 42. členu ustave pa je bila navedena tudi izjema, za katero niso veljale prej zapisane določbe: »Izjemoma se uporablja v Jugoslovanski ljudski armadi pri poveljevanju, vojaškem pouku in administraciji srbohrvatski jezik.« ²¹

Dvajset let po koncu vojne je prvo uradno izjavo o jezikovni problematiki sestavil tudi vrh slovenske politike. Izvršni odbor glavnega odbora SZDL Slovenije se je z javnim pismom o dosledni in pravilni rabi slovenščine v javnosti obrnil (zgolj) na slovensko javnost. ²² Resda je bila izjava precej zadržana in se v ostrini in jasnosti besed ni mogla kosati z izjavami posameznih slovenskih izobražencev ali društev, ki so sredi šestdesetih let širili področja človekovega vsakdanjika, za katera so zahtevali uveljavljanje jezikovne enakopravnosti v Jugoslaviji. Bila pa je vendarle prva javna iz-

²⁰ Mira Mihelič: *Ure mojih dni: spomini*. Murska Sobota 1985, str. 211.

²¹ Uradni list SFRJ, št. 14, 10. 4. 1963, str. 269.

²² Izvršni odbor glavnega odbora SZDL Slovenije o dosledni in pravilni rabi slovenščine v javnosti. V: *Človek, delo, kultura : (dokumenti o kulturi)*. Ljubljana 1976, str. 59–61.

java z vrha slovenske politike po vojni, ki se je jezikovne problematike vsaj dotaknila. Specifičnosti jezikovne problematike v vojaških zadevah se je na široko izognila, kot da bi tako kot v številnih drugih primerih počakala, kaj bo, ko bo to vprašanje načel kateri od slovenskih izobražencev.

Jaka Avšič odpre razpravo o slovenščini v vojaški rabi

Prvič je javno na zapostavljanje slovenskega jezika v vojski opozoril upokojeni general podpolkovnik Jaka Avšič na predavanju, ki ga je imel 13. decembra 1966 v klubu kulturnikov v Ljubljani. Po predavanju je iz pripravljenih rokopisnih zapisov sestavil krajši prispevek, ki ga je naslednje leto pod naslovom *Za enakopravnost slovenskega jezika* objavila revija *Jezik in slovstvo*. Avšič je v uvodu omenil, da na neenakopravni položaj slovenščine nasproti srbohrvaščini najbolj izrazito kažejo »izključna uporaba srbohrvaščine v upravi osrednjih jugoslovanskih vladnih organov in organizacij in v vojski, neupoštevanje določila republiške ustave (čl. 74) o slovenskem poslovnem jeziku v republiki Sloveniji in neenako obravnavanje slovenščine in srbohrvaščine kot obveznih učnih predmetov v naših šolah«.²³

Avšič je torej omenil tista področja, ki so bila že v 19. stoletju temelj slovenskega narodnopolitičnega programa *Zedinjene Slovenije*, upravo in šolstvo, dodal pa je še jezik v vojaških zadevah. Izpostavljanje omembe neenakopravnosti jezika v JLA je namigovalo na to, da je položaj stoletje kasneje, v drugi polovici 20. stoletja, še slabši, kot je bil v Avstriji, kjer so pred njenim razpadom slovenščino samoumevno uporabljali v polkih s prevladujočim deležem slovenskih fantov. V prvem prispevku na to temo Avšič ni podrobneje opredelil, kakšni bi bili možni izhodi iz zapletenih razmer, menil pa je, da bi morali z dodatnimi zakonskimi akti podrobneje opredeliti zelo ohlapno zapisano ustavno načelo o enakopravnosti jezikov v Jugoslaviji.

Objava Avšičevega članka je bila vsekakor novost, saj so bile dotlej bolj ali manj javne kritike na račun nedosledne uporabe slovenščine usmerjene na probleme v Sloveniji in na slovenske državne organe. Avšičev prispevek je javne razprave iz že dotlej načetih področij prenesel tudi na vojaške ustanove v pristojnosti zveznih jugoslovanskih oblasti in delujočih na celotnem ozemlju Jugoslavije. Stališča so spodbudila živahno polemiko že po predavanju v klubu kulturnikov, po objavi prispevka v reviji, ki je skrbela za razvoj slovenščine na vseh področjih, pa so sledile polemike in razprave, kakršnih po 2. svetovni vojni v Jugoslaviji še ni bilo. Razprave, pri katerih so razpolagali z bolj natančnimi podatki o položaju jezikov v vojski, so bile dotlej zaprte za javnost, o njih mediji niso poročali, dokumenti, ki so pričali o tej problematiki, pa so imeli oznako zaupnosti.

Tovrstno oznako je nosil tudi elaborat *Nekatera vprašanja mednacionalnih odnosov v JLA*, ki ga je izdelala komisija za mednacionalne in medrepubliške odnose centralnega komiteja *Zveze komunistov Slovenije*. Dokument ni datiran, upoštevajoč

²³ Jaka Avšič: *Za enakopravnost slovenskega jezika*. V: *Jezik in slovstvo*, 1967, št. 3, str. 96–98, tu str. 96–97.

dejstvo, da omenja številčne podatke do leta 1967, pa je bil (verjetno) sestavljen leta 1968, torej kmalu po objavi omenjenega Avšičevega članka. V elaboratu pristojne partijske komisije je kot problematičen naveden podatek o podpovprečnem deležu Slovencev med oficirskim kadrom. Približno dve tretjini slovenskih oficirjev sta čin dobili že med vojno in naj bi v nekaj letih izpolnili pogoje za upokojitev. Če bi jih hoteli nadomestiti in izenačiti delež slovenskih oficirjev z deležem Slovencev med državljani Jugoslavije, bi morali v nekaj letih poskrbeti za šolanje približno 1500 oficirjev. Toda od leta 1961 dalje so v vojaške šole sprejeli le 106 gojencev iz Slovenije, po letu 1964 se je na te šole vpisalo manj kot 10 Slovencev letno, za ustrezno izenačitev z nacionalno strukturo v Jugoslaviji pa bi se moralo v vojaške šole vpisovati vsaj po 200 Slovencev letno. Posledica je bila padaje deleža Slovencev (in pripadnikov drugih manjših narodov) med oficirskim kadrom in hitro naraščanje deleža pripadnikov največjega naroda: »Ne da bi se spuščali v obravnavanje ukrepov, ki jih je armada že ali jih bo še podvzela za pridobivanje gojencev v vojne akademije, pa je dejstvo, da ti ukrepi doslej niso bili uspešni, vsaj ne v Sloveniji. Znano je, da je med oficirji iz vojnih let 25 % Srbov, med povojnimi pa že 65 % od skupnega števila oficirjev v JLA.« Pri iskanju vzrokov so sestavljavci elaborata opozorili na različne probleme. V skladu z dotedanjo uradno doktrino so pisci elaborata nekoliko presenetljivo zapisali: »Jezikovno vprašanje, vsaj kar zadeva komandni jezik v armadi, ni problematično.« V nadaljevanju so v nasprotju s tem omenili, da »predstavlja jezik pomemben činitelj pri neprestanem preseljevanju z enega na drugo jezikovno območje, kar zahteva nasilno prilagajanje novim življenjskim pogojem«, ²⁴ težko ali skorajda onemogočeno zaposlovanje žena, težave pri šolanju otrok v drugih jezikovnih okoljih ipd.: »Vse to ima za posledico, da se zelo množijo prošnje tudi mladih oficirjev iz drugih republik, posebno iz Srbije, za premestitev v svojo republiko. Slovenci se večinoma branijo služiti v drugih krajih Jugoslavije tudi zaradi višjega življenjskega nivoja v Sloveniji.« ²⁵

Rešitev so sestavljavci analize videli v povečanju deleža vojakov, ki bi vojaško obveznost opravljali v domačem območju. Oficirjem Slovincem naj bi omogočili, da bi jim vsaj v prvih letih zagotovili službovanje v enotah na območju Slovenije, tudi gojenci vojaških šol naj bi se po končani šoli vrnili kot stažisti v vojaške enote na območje svoje republike, načelo eksteritorialnosti služenja vojaškega roka pa naj bi se bolj upoštevalo le zaradi zahtev po specialnih tehničnih znanjih. ²⁶

V elaboratu ni bilo izpostavljeno načelo, da bo opravljanju vojaške dolžnosti bolj zavezan in zvest vojak, ki bo čutil, da s služenjem vojske brani dosežene pravice, da pa kršenje katerekoli od človekovih pravic lahko vpliva na padec bojne morale in s tem posledično učinkovitosti enote. Jezikovno vprašanje je bilo sramežljivo potisnjeno precej v ozadje, elaborat, ki je nastal v času priprav na sprejem resolucije o enakopravnosti jezikov v zvezni skupščini, pa slovenski politiki ni nudil dovolj trdne

²⁴ ARS, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (AS 1589), IV, š. 188. a.e. 434, Nekatera vprašanja mednacionalnih odnosov v JLA, str. 3.

²⁵ Prav tam, str. 4.

²⁶ Prav tam, str. 5–6.

opore za postavljanje odločnejših stališč. Komisija za mednacionalne in medrepubliške odnose centralnega komiteja ZKS je bila v svojih stališčih zadržana, čeprav je Jaka Avšič oblikoval zelo konkretne predloge. V prispevku Praktično izvajanje načel enakopravnosti, ki ga je objavil v poletni dvojni številki Teorije in prakse leta 1968,²⁷ se je omejil na splošno na jezikovno prakso v zvezni administraciji in se ni konkretnje ubadal z vojaško jezikovno problematiko. Je pa v tem prispevku omenil tezo, ki jo je ponavljal še v naslednjih prispevkih. Ker je v njej enačil prakso socialistične Jugoslavije kot nadaljevanje tistega, kar je srbska politika uveljavila v času kraljevine Jugoslavije, zapisane misli vsekakor niso mogle biti po volji vodilnih komunističnih ideologov, ki so drugo Jugoslavijo v vseh pogledih videli kot nekaj novega, nedvoumno boljšega od tistega iz prve Jugoslavije. »Vpeljana je podobna praksa, kakršna je bila v kraljevini Jugoslaviji. V zvezni skupščini, zveznem izvršnem svetu in v upravi federacije je med 946 udeleženci le 42 Slovencev, ki pa v službi uporabljajo srbohrvaščino«, je zapisal Avšič in zaključil ta del razmišljanja z mislijo, ki jo je bilo brez težav razumeti kot kritiko prakse v vseh zveznih ustanovah: »Ni tedaj niti enakopravnosti v pogledu kadrov niti enakopravnosti v pogledu narodnih jezikov.«²⁸

Bolj konkretno se je jezikovne problematike v vojaških zadevah Avšič lotil leta 1969 v svojem drugem prispevku za revijo Jezik in slovstvo, naslovljenem O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije.²⁹ Izhajala je s stališča, da je bila jezikovna enakopravnost vselej del slovenskih političnih zahtev, da je bil slovenski jezik najbolj ogrožen v času okupacije med 2. svetovno vojno, in da so ravno zahteve po enakopravnosti maternega jezika v partizanske vrste privabile veliko Slovencev, ki so z odobravanjem sprejemali federativno preoblikovanje države. »Eden izmed dokazov slovenske državnosti (suverenosti) je nastanek slovenskega poveljevanja v partizanskih in rednih enotah slovenske osvobodilne vojske. Slovenski jezik se je takrat uporabljal kot edini v vseh slovenskih vojaških enotah«,³⁰ je zapisal Avšič in dodal, da drugače niti ni bilo mogoče. Vojska prve Jugoslavije je po njegovem mnenju hitro razpadla tudi zato, ker je bila »osovražena, ker so častniki in podčastniki prezirali ljudi nesrbskih narodov in jezikov«,³¹ ker ni priznavala jezikov velikega dela državljanov, kar je imelo za posledico padanje patriotizma in bojne pripravljenosti. Avšičev pristop je bil prepričljiv in odlično argumentiran, saj je uporabljal primarne vire in z njimi orisal razvoj nacionalne in jezikovne politike v Komunistični partiji v predvojnih letih in nato v partizanskih enotah. V teh se je na slovenskem ozemlju, čeprav so se v oficirskem kadru znašli častniki z izkušnjami iz jugoslovanske in celo stare avstrijske vojske ali iz španske državljanske vojne, kmalu začela dosledno uporabljati materinščina, tj. slovenščina. »Vsa administracija, učni in govorni jezik so bili v slovenskem jeziku. Dokaz za to je celotno ohranjeno arhivsko gradivo,« je spremembo opisal Avšič,

²⁷ Jaka Avšič: Praktično izvajanje načel enakopravnosti. V: Teorija in praksa, 1968, št. 8/9, str. 1212–1217.

²⁸ Prav tam, str. 1214.

²⁹ Avšič, O poveljevalnem jeziku NOB Slovenije, str. 97–103.

³⁰ Prav tam, str. 97.

³¹ Prav tam, str. 98.

poudarjajoč, da je to ugodno vplivalo na bojno moralo: »Slovenski borec je bil ponosen na svoj jezik, ki se je v NOB v celoti uveljavil. Prav slovensko poveljevanje je bilo znamenje za slovenskost vojske.«³² Avšič je naštel še slovenska povelja, ki so jih uporabljali med vojno, omenil obljubo jugoslovanskega vodstva, da naj bi se takšno poveljevanje ohranilo tudi po vojni, in zaključil s poudarkom, da zaradi slovenskega poveljevanja ni prihajalo do nikakršnih operativnih težav, saj so lahko slovenske enote brez težav sodelovale z enotami iz drugih govornih delov države.

Resolucija zvezne skupščine o enakopravnosti jezikov

Avšičev prispevek je bil objavljen aprila 1969, v istem mesecu, ko je zvezna skupščina (26. aprila) sprejela resolucijo o uresničevanju ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v zveznih predpisih in v delu zveznih organov. Resolucija je izhajala iz izhodišča, da ustavna načela že ustrezno zagotavljajo popolno enakopravnost jezikov in pisav, da pa bi jih bilo treba na posameznih mestih le podrobneje opredeliti in začeti dosledno izvajati ustavne določbe. Enako kot ustavni ali zakonski členi tudi resolucija ni konkretizirala podrobnosti in se je zadovoljevala z okvirno zapisanimi stališči, ki niso natančneje obvezovala, kdo, kako in v kakšnem času naj bi načela vpeljal v vsakdanjo življenjsko prakso državljanov. Resolucija je prinesla nekaj dobrodošliih novosti, npr. zahtevo po večji jezikovni enakopravnosti na diplomatskih in konzularnih predstavništvih Jugoslavije v tujini in (zelo ohlapno) omembo, da naj bi nosilci določenih službenih mest poznali jezike več narodov Jugoslavije.³³ Toda zvezna resolucija, ki je govorila o enakopravnosti jezikov v državi, se je izognila omembi jezikov, ki naj bi jim bila zagotovljena enakopravnost, prav tako pa ni pred državne organe postavila konkretnih rokov, do kdaj naj bi uveljavili (slabo in skromno formulirane) zahteve. Tako kot druge je bila tudi točka o jezikovni problematiki v vojski zapisana v dokaj splošnih okvirih zahtev, da »je treba izvajati v organizaciji in delu narodne obrambe in v Jugoslovanski ljudski armadi načela o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije«. Novost, ki je nakazovala razvoj poveljevalnih jezikov drugih narodov v snujočih se enotah Teritorialne obrambe, je bila zapisana z besedami, da je treba »pri tem upoštevati tudi tradicije narodnoosvobodilnega boja in značaj splošne narodne obrambe v vojni«. Sestavljavci resolucije se niso mogli izogniti tistemu členu ustave, ki je predpisoval enotni poveljevalni jezik za vse enote. V njem niso videli nič spornega in so v resoluciji omenili le, da »je treba proučiti možnosti za širše izvajanje ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v delu Jugoslovanske ljudske armade« ter »o tem izdati posebne predpise«.³⁴

Sprejem resolucije je prinesel nedvoumno sporočilo državljanom, da jezikovna enakopravnost v državi še ni dosežena v zadostni meri in da razprave o tem ne morejo

³² Prav tam, str. 100.

³³ Uradni list SFRJ, št. 20, 8. 5. 1969, str. 610–612.

³⁴ Prav tam, str. 611.

veljati za politično sporno ali šovinistično dejanje. Medtem ko je bilo polemiziranje o jezikovni problematiki na nekaterih drugih področjih na dnevnem redu že v prejšnjih letih, je objava resolucije zvezne skupščine na široko odprla vrata tudi na področju, ki je bilo dotlej v ozadju, torej o jezikovni enakopravnosti v vojaških zadevah, kjer se je dotlej osamljen izpostavljal le Jaka Avšič.

Odločnost Jake Avšiča, kritike drugih Slovencev in neodločnost slovenske politike

Upokojeni general podpolkovnik Jaka Avšič se je na novost, ki jo je ponudila resolucija, hitro odzval in prehitel vse uradne ustanove. Sestavljanja obsežnega elaborata Nekaj pripomb k mnenjem o rabi jezikov v JLA se je lotil že pred sprejemom resolucije v zvezni skupščini. Dokončal ga je 14. januarja 1969, ga sredi maja 1969 poslal predsednici komisije za mednacionalne in medrepubliške odnose centralnega komiteja ZKS Danici Jurkovič in ji sporočil, da je gradivo poslal tudi »tovarišem iz JLA«. Želel je, da bi pristojni organi čim prej obravnavali gradivo in uspešno rešili probleme, ki jih je nakazala resolucija zvezne skupščine. Če bi bilo potrebno, je pripisal Avšič, je pripravljen dodati popravke ali pojasnila k poslanemu gradivu.³⁵ Poslal ga je tudi Edvardu Kardelju z željo, da mu posreduje pripombe in pomisleke, »kaj bi po tvojem mnenju onemogočalo uresničitev v JLA«.³⁶

Pisanja 23 strani obsežnega prispevka o rabi jezikov v JLA³⁷ se je Avšič lotil udarno in odločno, brez slepomišenja in leporečja, značilnega za politike. Uvodnih osemnajst tez je kasneje obsežno in argumentirano pojasnil. »Eksteritorialno popolnjevanje vojaških enot je izraz nadaljevanja raznarodovalne politike kraljevine Jugoslavije, ki je ostala kljub izkušnjam NOB in POJ in se še do danes ni spremenila«, je udarno začel Avšič. Eksteritorialni način nabora v primeru vojne povzroča nepotrebno zmedo in vpliva tudi na usposobljenost vojske: »Bojna sposobnost se nujno zmanjšuje, ker pospeševanje privilegijev pri vojaki v kasarni povzroča neenotnost. Vsaka nova generacija rekrutov doživlja vedno iste krivice.« Njegov odnos do poveljevalnega jezika je bil kristalno čist: »Trditev, da sodobno vojskovanje zahteva en jezik poveljevanja, ne prenese kritične analize. Enakopravnost jezikov narodov Jugoslavije bi dvignila sposobnost in udarnost Armade. Raba jezikov narodov ne škoduje hitrosti izvajanja akcij.«³⁸ Namesto, da bi se večina morala učiti tujega jezika, bi lahko isto zahtevali od poveljujoče manjšine: »Samo oficir naj se nauči potrebnega jezika, pa bo moštvo lahko imelo svoj materni jezik za poveljevanje.« V nasprotju z uradnim imenom srbohrvaški oz. hrvaškosrbski jezik je Avšič občasno uporabil tudi izraz srbski jezik in s tem posredno opozoril na privilegiranost enega naroda v vojaških zadevah: »Z enim – srbskim jezikom se doseže samo formalno, površno enotnost. JLA potrebuje

³⁵ ARS, AS 1589, IV, š. 188, a.e. 434, Pismo Jake Avšiča – Danici Jurkovič, 16. 5. 1969.

³⁶ ARS, AS 1277, t.e. 10, a.e. 22/69 (1924), Pismo Jake Avšiča – Edvardu Kardelju, 26. 3. 1969.

³⁷ ARS, AS 1589, IV, š. 188, a.e. 434, Jaka Avšič: Nekaj pripomb k mnenjem o rabi jezikov v JLA, 14. 1. 1969.

³⁸ Prav tam, str. 1.

vsebinsko enotnost, kateri raba maternega jezika samo koristi.« Zgodovinske izkušnje z vsiljevanjem uporabe enega jezika so preveč boleče, je omenil Avšič, vztrajanje na starih vzorcih pa je sklenil z ostro kritiko tovrstne politike: »Razlogi nekaterih, ki zagovarjajo trditev, da mora ostati en jezik, so centralistično unitarističnega značaja in znak zaostajanja v razvoju družbe.«³⁹ Menil je, da so lahko tudi nacionalno homogene vojaške enote razmeščene eksteritorialno, predvsem pa bi se morali jezika svojih vojakov naučiti tudi oficirji. Tudi zaključne trditve Avšiča niso izgubile ostrine: »Trdnost armade, ki upošteva jezike narodov, je močnejša in za državo sigurnejša opora. Odpornost proti tuji propagandi bi bila večja ob izpeljavi enakopravnosti. Enotnost bi pridobila. Udarnost bi se povečala.« Nasprotovanje uvajanju jezikovne enakopravnosti je Avšič pripisoval tudi dejstvu, da »sedanji oficirji znajo samo en jezik – srbohrvaški«. Teze je zaključil s precej neprikrito kritiko nepripravljenosti oficirskega kadra na spremembe: »Izgleda, da si ne morejo predstavljati, kako brez težav bi se prešlo na enakopravnost jezikov, če se le spremeni sistem popolnjenja enot. Vlada neka nerazumljiva miselnost o neenakosti narodov in o upravičenosti privilegijev srbskega jezika in ljudi.«⁴⁰

Pri pojasnjevanju izhodišča je Avšič uporabil primere iz večnacionalnih držav, kjer so imeli v vojski enonacionalne enote in so uporabljali vse uradne jezike, omenil je enakopravnost jezikov v partizanskih časih in slovenske enote s slovenskim poveljevalnim jezikom v vojski Avstro-Ogrske. Zahteve po enem poveljevalnem jeziku je ocenjeval kot centralistične in unitaristične, ki naj bi slabile moč vojske. Avšič je bil zadovoljen s prvimi odzivi na svoja stališča, »ker ni nihče kaj negativnega rekel, nasprotno, mogel sem zapaziti le pozitivne reakcije, kar pa zadeva Hrvate in Slovence, so naravno vsi naklonjeni«.⁴¹ Zato je naslednji mesec, junija 1969, poslal še dopolnilo oz. Drugi del pripomb k mnenjem o rabi jezikov v JLA. V teh se je že konkretno skliceval na zapise iz zvezne resolucije o rabi jezikov. Zavzel se je za »teritorialno« razporejanje nabornikov v bližini domačih krajev, v narodno enotnih vojaških enotah s poveljevanjem v maternem jeziku. Če oficirjev, ki bi obvladali vojaško izrazoslovje v maternem jeziku, ni dovolj, naj bi to pomanjkljivost odpravljali z dodatnimi ukrepi, v vojaških šolah pa naj bi uvedli poučevanje v jezikih različnih narodov Jugoslavije, tako da bi vanje pritegnili tudi narodno bolj raznorodne kandidate.⁴²

Razprave o Avšičevih izhodiščih se niso vrtele le v ozkih krogih pristojnih višjih političnih in državnih organov, saj so kmalu dočakale tudi javno objavo. Malce spremenjene, a vsebinsko v enakih okvirih so bile objavljene v aprilski številki Sodobnosti leta 1970, tako da je lahko ostre kritike na račun »srbskega« vojaškega centralizma bral vsak slovenščine več bralec.⁴³ Jeseni 1970 je Avšičeva stališča predstavila še re-

³⁹ Prav tam, str. 2.

⁴⁰ Prav tam, str. 3.

⁴¹ ARS AS 1277, t.e. 10, a.e. 22/69 (1924), Pismo Jake Avšiča – Edvardu Kardelju, 21. 11. 1969.

⁴² ARS, AS 1589, IV, š. 188, a.e. 434, Jaka Avšič: Drugi del pripomb k mnenjem o rabi jezikov v JLA, 25. 6. 1969.

⁴³ Jaka Avšič: Nekaj pripomb k mnenjem o rabi jezikov v JLA V: Sodobnost, 1970, št. 4, str. 408–427.

vija Teorija in praksa, ki je z njim opravila obširen intervju o vprašanih vseljudske obrambe. Spraševalec se seveda ni mogel izogniti tematiki jezikovnih zapletov, Avšič pa je nato razložil, da je bojna morala in pripravljenost vojaka vsekakor na višji ravni, če ju razvijamo v maternem jeziku. Vnovič je zagovarjal oblikovanje nacionalno homogenih enot s poveljujočim maternim jezikom, v primeru mešanih enot pa bi bilo vsekakor bolj smiselno zahtevati, da se nematernega jezika nauči ena oseba, ne pa da mora to namesto njega storiti dvesto ljudi. Dodal je še zelo jasno zahtevo po spremembi ustave v tistem členu, ki privilegira uporabo enega jezika v vojski: »Iz zvezne ustave je treba zbrisati tisti del 42. člena, ki govori o izjemnem položaju armade.«⁴⁴

V letu 1971 je Avšič o podobnih rečeh objavil še dva prispevka v *Sodobnosti*. V majski številki se je posvetil enakopravnosti narodov v Jugoslaviji⁴⁵ v širših okvirih in se vmes le obrobno dotaknil jezikovne problematike v vojaških zadevah. A vendarle dovolj, da se je razjezil na novopečenega slovenskega generala Andreja Cetinskega, ki je januarja 1971 za časopis *Komunist* izjavil, da »vojaškega izrazoslovja za poveljevanje in podobno pa Slovenci še nimamo. Tako ta naša prizadevanja ne bodo uresničena 'kar čez noč'.«⁴⁶ Avšič je Cetinskemu, komandantu ljubljanske armade, upravičeno očital ignoranco in nepoznavanje tematike, v ozadju pa je že slutil, da hočejo Slovence vnovič žejne prepeljati čez reko.

Občutek se mu je krepil, ko mu pri Delu niso hoteli objaviti odziva na tam objavljeni prispevek iz marca 1970, v katerem je bil prvič javno objavljen uradni podatek o velikem primanjkljaju Slovencev med oficirskim kadrom v JLA. Avšičevo razmišljanje na to temo je bilo objavljeno šele julija 1971 v *Sodobnosti*. Vnovič je poudaril izjemen pomen maternega jezika pri odločanju za vojaški poklic: »Za slovenske enote je bilo dovolj in dobrih kadrov, in sicer vse do konca vojne in tudi še 1945. leta v osrednjih ustanovah. Potem se je število Slovencev začelo krčiti. Ko so likvidirali slovenske enote, jih razdelili na vse strani, vsa armada pa je prešla na srbohrvaščino, so Slovenci izgubili voljo, da bi služili v vojaških enotah armade.«⁴⁷

Na splošno je bil Avšič najbolj plodovit in prodoren v razpravah o jezikovni problematiki v vojski, ki so ji ob prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta sledile objave zvezne resolucije o enakopravnosti jezikov in pisav v Jugoslaviji. Bil je najbolj neposreden in oster, v kritikah pa so se mu pridružili še nekateri drugi slovenski izobraženci. Psiholog Janez Rugelj je jeseni 1970 jezikovno problematiko omenil kot eno izmed ključnih, ki vpliva na slabe odnose in nezadovoljstvo dela starešin in vojakov s svojim položajem v JLA.⁴⁸ V naslednjem odzivu pa se je branil pred napadi iz vojaških krogov, da je z omembami zapostavljanja slovenskega jezika razkrival »svoje

⁴⁴ Jaka Avšič: Nekatera odprta vprašanja vseljudske obrambe. V: *Teorija in praksa*, 1970, št. 8/9, str. 1211–1220, tu str. 1217.

⁴⁵ Jaka Avšič: Problemi slovenske družbe. V: *Sodobnost*, 1971, št. 5, str. 504–512 (dalje Avšič, *Problemi slovenske družbe*).

⁴⁶ Prav tam, str. 509.

⁴⁷ Jaka Avšič: Nekaj o slovenskem vojaškem naraščaju. V: *Sodobnost*, 1971, št. 7, str. 773–775, tu str. 774.

⁴⁸ Rugelj, Še enkrat, str. 1452–1454.

razdiralne poglede, nad katerimi lahko triumfirajo le naši državi in vojski sovražni elementi«. ⁴⁹ V odgovoru je zavračal podtikanja in se pri tem skliceval na ugotovitve iz Avšičevih člankov in na izjave nekaterih politikov iz vrst t. i. partijskih »liberalcev« iz Hrvaške in Srbije, ki so podpirali zahteve po večji jezikovni enakopravnosti na vseh področjih človekovega udejstvovanja. Ponovil je stališče, prepoznavno že v Avšičevih člankih, da so očitki, češ da zahtevajo republiške ali nacionalne vojske, iz trte izviti, in da »nihče ni zahteval republiške ali nacionalne vojske, temveč samo združitev borcev istih narodnosti v osnovne enote (čete, bataljone itd.), ki so po potrebi lahko razporejene tudi eksteritorialno«. ⁵⁰

Reakcije na Avšičeve in Rugljeve prispevke s strani vojaških ustanov in aktivnih oficirjev so nakazovale izrazito nestrinjanje z zahtevami po večji jezikovni enakopravnosti v vojski, ki so jo običajno z nerazumevanjem ali s podtikanji začeli izenačevati z zahtevo po nacionalno homogeni slovenski vojski. Takšno stališče je bilo opazno tudi med slovenskimi oficirji, ki so morda zgolj sledili uradni doktrini vojaškega vrha, ali pa so bili že tako dolgo vpeti v vojaški način razmišljanja, da niti niso zaznavali utripa svojega domačega slovenskega okolja. V polemikah so bile prvič omenjene tudi usode posameznih slovenskih oficirjev, ki so zaradi dolgoletnega službovanja v JLA povsem izgubili stik s svojo domačo okolico in s svojim maternim jezikom. Ob seznanjanju s takšnimi zgodbami je Ciril Zlobec ob koncu leta 1970 zapisal, da so ga izpovedi pretresle in da je lahko le hvaležen, da se mu je kot primorskemu partizanu po vojni »komaj posrečilo, da nisem ostal v vojski«. ⁵¹

Slovenska »liberalna« komunistična politika je ob prelomu šestdesetih v sedemdeseta leta dovoljevala objavo zelo polemičnih odzivov na družbeno stvarnost, tako da so Avšič in somišljeniki lahko objavljali ostre kritike na račun jezikovne neenakopravnosti, kakršne še pred desetletjem niso bile možne. Z izhodišči, podatki in argumentacijo se je slovenska politika seznanjala in jo uporabila pri oblikovanju svojih izhodišč, ni pa uporabila Avšičeve jasnosti in politične ostrine njegovih besed. Predvsem pa se je morala v nastopih proti Beogradu pogosto braniti zaradi očitkov o slovenskih nacionalističnih izpadih, ki naj bi jih spodbudila t. i. cestna afera. V zvezni prestolnici so večino slovenskih zahtev obravnavali preprosto kot slovensko preobčutljivost ali kot neupravičene nacionalistične zahteve. ⁵²

Odziv JLA na resolucijo zvezne skupščine

Prvi meseci po sprejemu zvezne resolucije so nakazovali dobre obete za premik v smer po slovenskih željah. Po ustanovitvi slovenske Teritorialne obrambe se je slovenščina kot poveljevalni jezik vrnila v vojaško prakso, čeprav zgolj na ožjem območju

⁴⁹ Janez Rugelj: »Polemika o stanju in razmerah v JLA« – še enkrat. V: Teorija in praksa, 1971, št. 1, str. 99–108, tu str. 102.

⁵⁰ Prav tam, str. 105.

⁵¹ Ciril Zlobec: Slovenščina in Slovenci. V: Sodobnost, 1970, št. 12, str. 1278–1279, str. 1279.

⁵² Tedanji predsednik slovenske vlade Stane Kavčič v svojih spominih tej tematike ne posveča skorajda nikakršne pozornosti. Gl.: Stane Kavčič: Dnevnik in spomini : 1972–1987. Ljubljana 1988.

in v omejenem segmentu obrambnih sil. Slovensko vojaško izrazoslovje se je začelo vnovič razvijati po desetletjih »zamrznitve«. Leta 1969 je začela v slovenskem jeziku izhajati revija Naša obramba, edina tovrstna revija v Jugoslaviji, ki je ni izdajala bodisi jugoslovanska vojska bodisi zvezni sekretariat za obrambo.

Po sprejetju resolucije o enakopravnosti jezikov je Državni sekretariat za ljudsko obrambo sestavil načrt, kako zadostiti njenim zahtevam glede jezika v vojski. Državni sekretar, general polkovnik Nikola Ljubičić je decembra 1969 ukazal, naj pristojne državne in vojaške ustanove sestavijo analize in zberejo potrebne podatke, s katerimi očitno še niso razpolagale, naj jezikovno problematiko preučijo z vidikov mirnodobnih in vojnih razmer in na koncu ugotovitve pošljejo pristojnim na državni sekretariat.⁵³ V letu 1970 naj bi tako vojaški vrh razpolagal s podatki o uporabi jezikov in pisav v vseh vojaških zadevah, pri izobraževanju oficirskega kadra naj bi pozornost posvetili »potrebi in možnosti učenja slovenskega in makedonskega jezika v vojaških šolah« in pripravi jezikovnih tečajev za oficirje, na katerih bi se naučili osnov drugih jezikov. Dodali so, da ne bi smeli pozabiti navesti, kakšne so realne ovire, zaradi katerih doseganje enakopravnosti jezikov in pisav ne bi bilo povsem možno.⁵⁴ Večina analiz, kako omogočiti enakopravnost jezikov na vojaškem področju, naj bi bila opravljena v letu 1970, izdelani pa naj bi bili tudi že predlogi za spremembe. Konkretnostim se je ukaz izogibal, pri zahtevah po večjem upoštevanju slovenskega in makedonskega jezika pa je bilo običajno pripisano, da je treba proučiti »potrebe in možnosti« za to. Ponekod je ta formulacija izpadala, tako da naj bi bila enakopravnost vsekakor mogoča. Med temi zahtevami je bilo npr. zabeleženo doseganje enakopravnosti v sodnih postopkih pred vojaškimi sodišči.⁵⁵

V zbranih analizah vojaških ustanov so bila številna mesta, ki bi jih lahko razumeli tudi kot soglašanje z zahtevami, izraženimi v Avšičevih prispevkih, toda v vojaških je bilo veliko več navedb, da bodo spremembe opravili tam, »kjer je to mogoče«, ali pod določenimi pogoji itd. Tudi obrambno ministrstvo je zapisalo, naj bi dvignili delež oficirjev, ki bi služili v domačem okolju, ustanovili naj bi manjše enonacionalne enote (seveda tam, »kjer je to mogoče«). Starešin naj ne bi obvezali, da se morajo naučiti jezika okolice, temveč naj bi ga za to dejanje stimulirali s sistemom nagrajevanja, po možnostih naj bi na dopise organov odgovarjali v jeziku, v katerem je bil dopis poslan. Pri navajanju opravil, pri katerih se ne bi mogli izogniti uporabi enega jezika, so omenili večino usposabljanja, poveljevanja in koordinacije v JLA. »Nacionalne jezike, ob enotnem jeziku« (sic!) bi lahko uporabljali le v enotah s prevlado vojakov ene nacionalnosti, poleg tega pa je to načelo že prevladovalo v teritorialni obrambi, so zapisali v elaboratu obrambnega ministrstva. Že navedba pojma »enotni jezik« je posredno nakazovala, da za upoštevanje zahtev po večji enakopravnosti jezikov v vojski v vojaškem vrhu ni bilo pretiranega posluha. Po svoje sarkastičen je bil tudi

⁵³ ARS, AS 1589, IV, š. 189, a.e. 435, Ukaz (Nikola Ljubičić, 26. XII. 1969).

⁵⁴ ARS, AS 1589, IV, š. 189, a.e. 435, Plan rada na realizaciji obaveza koje proizilaze za oružane snage i JNA posebno iz Rezolucije o ostvarivanju ustavnih načela o ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije u saveznim propisima i u radu saveznih organa.

⁵⁵ ARS, AS 1589, IV, š. 189, a.e. 435, prav tam, str. 4.

prvi argument, s katerim je v končnem sklepu Državni sekretariat za ljudsko obrambo utemeljeval potrebo, da »se za sedaj in v bližnji prihodnosti pri poveljevanju in urjenju« uporablja srbskohrvaški jezik. Pristojni so namreč kot vzrok navedli dejstvo, da »od celotnega sedanjega števila starešin v JLA jih okoli 90 % pripada narodom, ki govore srbohrvaško«, takšnih vojakov pa je 72 %.⁵⁶ Vsaj pri prvem je šlo za očitno zamenjavo vzroka in posledice, saj je bil visok delež srbsko(hrvaško) govorečih oficirjev posledica uporabe zgolj enega jezika v vojski, in ne vzrok, zakaj bi ga morali uporabljati.

Za te in ostale navedbe, ki so izhajale iz vojaških krogov, je značilno, da so se pri izdelavi načrtov, kako zadostiti zahtevam po večji enakopravnosti jezikov v vojski sklicevali zgolj na zahteve resolucije zvezne skupščine. Očitna je bila odsotnost argumentov, ki bi večjo enakopravnost povezala tudi z boljšim vzdušjem v vojski in njeno večjo bojno učinkovitostjo. Kljub vsaj nakazani dobri volji vojaškega vrha, ki je bila še najbolj razvidna v načrtu, pod katerega se je januarja 1970 podpisal pomočnik državnega sekretarja za ljudsko obrambo general polkovnik Ivan Dolničar, ostaja vprašanje, koliko podpore so tovrstna stališča uživala med oficirskim kadrom. Načrt je večinoma navajal, kaj bi morali analizirati in do kdaj to proučiti, in v katerih primerih bi bilo mogoče uveljaviti večjo jezikovno enakopravnost v poslovanju JLA. Dolničar pa je, zavedajoč se realnosti v oficirskih krogih, dodal, da lahko pričakujejo določeno dozo inertnosti, konservativnosti in tradicionalizma ter tudi sklicevanja na ustavo, ki vendarle predpisuje izjemni položaj srbohrvaščine v vojski.⁵⁷

Medtem ko se je o jezikovni problematiki na drugih področjih življenja v javnosti uveljavljalo vse bolj odprto polemiziranje, so dokumente o jezikovni problematiki v vojski v vojaškem in državnem vrhu še vedno opremeljali z oznako zaupnosti, na ukazu državnega sekretarja Nikole Ljubičiča iz decembra 1969 pa je bila celo oznaka strogo zaupno.

Pripravljenost vojaškega vrha za resne spremembe je bila iz meseca v mesec manjša, z začetkom obračuna s partijskimi »liberalci«, ki so bili bolj naklonjeni odločnim korakom naprej v Jugoslaviji, pa so začeli na pobude preprosto pozabljati. Ko je bilo v začetku leta 1971 v vojaških revijah objavljeno, da naj bi se v vojski obdržala izjema glede poveljevalnega jezika, je Jaka Avšič to že ocenjeval kot poskus, »da v armadi zadržijo status quo dosedanje raznarodovalne prakse«.⁵⁸

Preslišane besede petelina, ki je prezgodaj zapel

Pomislek, da se stvari vrtijo v napačno smer, je bil v politično razgretem položaju ob začetku sedemdesetih let vse bolj upravičen. Ko so začela po vrsti padati republi-

⁵⁶ ARS, AS 1589, IV, š. 189, a.e. 436, Informacija o uporabi jezikov narodov in narodnosti v Jugoslovanski ljudski armadi.

⁵⁷ ARS, AS 1589, IV, š. 189, a.e. 435, Državni sekretariat za narodno odbrano, Politička uprava – Komisiji predsedništva SKJ za razvoj društveno-političkih zajednica i medjunacionalne odnose, 24. 1. 1970.

⁵⁸ Avšič, Problemi slovenske družbe, str. 511.

ška vodstva iz vrst »partijskih liberalcev« in so se na oblasti utrjevali komunisti starejše, bolj dogmatične generacije, je pripravljenost na spremembe izginila in kolesje jugoslovanske politike se je obrnilo v nasprotno smer, nazaj v čas, ko so bile odprte polemike in drugačne ideje potisnjene v svet zasebnosti. Da do tega vendarle ne bi prišlo, je Jaka Avšič vztrajno pisal pisma, v katerih je ponavljal in dodatno pojasnjeval stališča, ki jih je javno predstavil v številnih objavljenih prispevkih. Ko je bil v razpravi predlog za spremembe zakona o ljudski obrambi, je ob koncu leta 1972 pisal Predsedstvu SFRJ, državnemu predsedniku Josipu Brozu Titu in Edvardu Kardelju ter predlagal, da iz zakonodaje črtajo člen o privilegiranosti enega jezika.⁵⁹ Opozoril je, da je že poimenovanje srbsko-hrvaški oz. hrvaško-srbski jezik zelo dvoumno in je raje rekel »bobu bob« in pisal kar o privilegiranosti srbskega jezika. Novembra 1972 je Kardelju kot popolnoma nesmiselno ocenil »prakso, da je celo oficir Slovenec na množičnem predavanju Slovencem moral govoriti srbsko, ker je bil pač takšen nesprejemljiv predpis.«⁶⁰ Predsednika Tita je na jezikovno neenakopravnost v vojski opozoril mesec kasneje in ga spomnil na obljube, izrečene pred davnimi leti: »29 let je že minilo, odkar si nam slovenskim delegatom ob priliki II. zasedanja AVNOJ-a, torej v teku NOV, dal zagotovilo, da bodo slovenski vojaki po vojni uživali pravico vojaškega poučevanja in poveljevanja na slovenskem jeziku.« Obljubo vrhovnega komandanta je nadaljeval Avšič, so širili med slovenskimi borci, ki so jo sprejeli kot naravno pravico, ki jim pripada. »Ta obljuba preti biti še vedno neizpolnjena, ker je JLA pripravila takšen predlog Zakona za narodno obrambo (...), da do tega ne bo moglo priti,« je vrhovnega vojaškega poveljnika opomnil Avšič z željo, naj kaj ukrene v smeri tistega, kar je obljubil pred davnimi leti.⁶¹

Avšič verjetno ni dočakal nikakršnega odgovora na svoje pobude. Priprave na sprejem nove jugoslovanske ustave so nakazale, da vsaj v pogledih jezikovne enakopravnosti v JLA ne bo večjih sprememb, kar je izzvalo Jaka Avšiča, da je julija 1973 poslal obsežno pismo še zvezni ustavni komisiji in v njem ponovil pripombe na račun tistega dela ustave, ki postavlja en jezik v vojaških zadevah nad vse ostale jezike v državi.⁶² Avšič je omenil, da tedanja jugoslovanska skupnost ni sad želja po asimiliranju in raznarodovanju in da bi morali imeti vsi, ki služijo vojaški rok, enake pogoje pri opravljanju te dolžnosti, kar pa v primeru, ko nekdo lahko, drugi pa ne more uporabljati maternega jezika, ni izpolnjeno. Avšič se je ozrl na boj Slovencev za jezikovne pravice v preteklosti in v tedanjem času v sosednjih držav in ocenil, da »boj za manjšinske pravice Slovencev zunaj naše države trpi zaradi jezikovne reduk-

⁵⁹ ARS, AS 1277, t.e. 14, a.e. 7/73 (2388).

⁶⁰ ARS, AS 1277, t.e. 14, a.e. 7/73 (2388), Pismo Jake Avšiča – Edvardu Kardelju, 7. 11. 1972, str. 8.

⁶¹ ARS, AS 1277, t.e. 14, a.e. 7/73 (2388), Pismo Jake Avšiča – Predsedniku SFRJ, Josipu Brozu Titu, 21. 12. 1972, str. 1.

⁶² Jaka Avšič: Pismo zvezni ustavni komisiji. V: Časopis za kritiko znanosti, 1986, št. 91–92, str. 23–41 (dalje Avšič, Pismo zvezni ustavni komisiji); Pismi z enako vsebino je Avšič poslal tudi Edvardu Kardelju in Josipu Brozu Titu (ARS, AS 1277, t.e. 14, a.e. 45/73 (2411).

cije lastne JLA v domači državi.«⁶³ V argumentaciji se je vračal k stališčem, ki jih je v prejšnjih letih že javno predstavil, nato pa brez kančka dvoma ocenil, da se z načrtom nove ustave jugoslovanski razvoj vrača nazaj v smer poskusov asimilacije. Neenako obravnavanje vojaških obveznikov bo samo spodbujalo nacionalne težnje, slabilo bo vojaške sposobnosti posameznikov in države in zniževalo »vse tisto, kar imenujemo vojaška morala.«⁶⁴ V kritiki si je privoščil še primerjavo, ki članom ustavne komisije, če so pismo prebrali, nikakor ni mogla biti všeč: »Mnenje, da je ljudem koristno, če zahtevamo, da se en bloc vsi naučijo drugega jezika, je neljudska, napačna, nasilna praksa. Tako mislijo in delajo tudi kolonijalisti in fašisti, pa jih socialisti in komunisti obsojamo zaradi nehumanosti protiljudskih režimov.«⁶⁵

V času sprejema nove jugoslovanske ustave februarja 1974 so mediji objavljali le hvalo o širokih možnostih nadaljnjega razvoja države. V novi ustavi Jugoslavije sicer kot izključni jezik poveljevanja ni bila več omenjena srbohrvaščina, saj je bila v 243. členu zapisana naslednja formulacija: »Pri poveljevanju in vojaškem pouku v Jugoslovanski ljudski armadi se lahko v skladu z zveznim zakonom uporablja eden od jezikov narodov Jugoslavije, v njenih delih pa jeziki narodov in narodnosti.«⁶⁶

Formulacija »eden od jezikov« ni bila dosti več kot pleonazem za željo, da se v JLA obdrži obstoječe stanje. Jezik poveljevanja je še v naprej samoumevno ostala srbohrvaščina in do praktičnih sprememb zaradi živahnih polemik, v katerih so nekateri navedli vrsto koristnih pobud za izboljšanje mednacionalnih odnosov, ni bilo. Slovenske kritike so se tudi v naprej vrtele okoli enakih zahtev, ki so bile najbolj glasno in javno izpostavljene zlasti v prispevkih Jake Avšiča. Ta se ni sprijaznil z ustavno potrditvijo jezikovne neenakopravnosti v vojaških zadevah in je tudi po sprejemu ustave še pošiljal pisma pomembnim politikom, objave svojih prispevkov pa ni več dočakal. Zato je njegovo pisanje dobivalo vse bolj pesimistični ton. Pomočnika zveznega sekretarja za ljudsko obrambo, general polkovnika Miloša Šumonjo je opisal kot enega izmed glavnih »zagovornikov 'enega enotnega jezika za JLA',« ker je tovrstna stališča zagovarjal na ustavni komisiji in z »direktivnim člankom v Komunistu«. Nasprotna mnenja, je dodal Avšič, niso bila deležna enakopravne obravnave: »Bil je tudi organiziran pritisk na javna občila, da se ob ustavni razpravi ni smelo pisati o tej temi.«⁶⁷ Da ne bi njegova prizadevanja utonila v pozabo, je pismo, ki ga je poslal zvezni ustavni komisiji, še pred svojo smrtjo (umrl je januarja 1978) zaupal v hrambo svojemu bojnemu tovarišu Tonetu Kebetu.⁶⁸

Slovensko vojaško izrazoslovje se je sicer krepilo predvsem zaradi Teritorialne obrambe, medtem ko v JLA ni bilo tako. To je bilo vidno tudi na najbolj množičnem in odmevnem posvetu o vlogi slovenščine v javnosti po 2. svetovni vojni, ki sta ga organizirala Slavistično društvo Slovenije in Socialistična zveza delovnega ljudstva

⁶³ Avšič, Pismo zvezni ustavni komisiji, str. 26.

⁶⁴ Prav tam, str. 31.

⁶⁵ Prav tam, str. 36.

⁶⁶ Uradni list SFRJ, št. 9, 21. 2. 1974, str. 241.

⁶⁷ ARS, AS 1277, t.e. 16, a.e. 2/75 (2617), Pismo Jake Avšiča – Edvardu Kardelju, 3. 2. 1975.

⁶⁸ Redakcijski uvodnik. V: Časopis za kritiko znanosti, 1986, št. 91–92, str. 3–5, tu str. 5.

Slovenije maja 1979 v Portorožu. V barvitnem spektru problematike je bilo vprašanje slovenščine v vojaških zadevah, čeprav v polemikah pred desetletjem eno od najbolj odmevnih, deležno le majhne pozornosti. Še največ je o tem govoril Ivo Bajt, ki pa kot predstavnik komande Ljubljanskega armadnega območja na problem ni gledal vsebinsko, temveč je le opisal stanje, kakršno je bilo na območju njihove komande. Zanj ni bilo nič problematičnega, kot dosežek pa je npr. omenil, da glasilo Ljubljanskega armadnega območja »objavlja prispevke v slovenščini in srbohrvaščini«. Omejnjeni dosežki (če si vsi sploh zaslužijo to ime) so seveda daleč zaostajali za zahtevami, objavljenimi v slovenskih medijih pred nekaj leti, zato so precej neprepričljivo delovale Bajtove besede, da »vsestransko skrbimo za možnosti, da se vsakdo izrazi v duhu svojih nacionalnih potreb«. ⁶⁹ Na koncu je celo predlagal, da »glede na to, da uporabljamo v JLA tisti jezik, ki ga izmed vseh jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije govorijo na največjem delu države, menim, da na tem posvetu ne bi smeli sprejemati sklepov o tem, kako izpopolnjevati jezikovno prakso v JLA (...). Predlagali pa bi lahko posvet o takšnih in podobnih vprašanjih na zvezni ravni.« Bajt je menil, »da predloga ni treba podrobneje obrazložiti, ker dosedanja regulativa in praksa v JLA dosegata pozitivne rezultate«. ⁷⁰

Ocena je bila v izrazitem nasprotju s kritikami na račun jezikovne neenakopravnosti, ki so bile že nekaj let neformalno »prepovedane«. Sporočale pa so, kako so slovenski oficirji po dolgoletnem službovanju v JLA povsem izgubili občutek, kaj naj bi jezikovna enakopravnost bila, in zakaj je navadni Slovenci v jugoslovanski vojski niso videli.

V nasprotju z idealiziranjem predstavnika JLA, čeprav slovenskega rodu, je o problematičnosti vojaškega pristopa do razumevanja jezikovne (ne)enakopravnosti spregovoril Viktor Majdič. Omenil je, da resda načelno nihče ne nasprotuje uporabi slovenščine v vojaških zadevah, da pa tudi nihče ne spodbuja njene uporabe. Omejil se je sicer na položaj slovenščine v t. i. partizanskih enotah, torej pri teritorialni obrambi, kjer tudi ni bilo vse v najlepšem redu. »Žal moram ugotoviti, da se obseg rabe slovenskega jezika v partizanskih enotah v zadnjih letih zmanjšuje«, je omenil Majdič, in ocenil, da »stanje, kakršno trenutno je, pa se bo moralo prej ali slej izboljšati«. ⁷¹

Do spreminjanja stanja je lahko prišlo šele, ko se je posloвила generacija komunističnih voditeljev, ki je vladala v Jugoslaviji vse od 2. svetovne vojne. Na odmevnem posvetu se vsaj v vojaških zadevah niti zdaleč niso uspeli približati jasnosti zahtev, zapisanih v Avšičevih člankih. Ti so postali bolj aktualni v kriznih osemdesetih letih, ko so začele slovenske revije vnovič objavljati bolj odločne zahteve v zaščito slovenskih nacionalnih pravic v Jugoslaviji. Toda to je že bil čas, ki je vodil proti razpadu vojske. Ko sta Janez Janša in Veljko Namorš objavila prve problemske članke, ki so se po več

⁶⁹ Slovenščina v javnosti: gradivo in sporočila. Posvetovanje o jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979. Ljubljana 1983, str. 168.

⁷⁰ Prav tam, str. 169.

⁷¹ Prav tam, str. 170.

kot desetletju zmrzali vrnili k vprašanju neenakopravnosti jezikov v JLA, sta objavila veliko svežih podatkov, vsebinsko pa sta ostajala v mejah tistega, kar je v jasnih črtah in prepričljivo zatrjeval že Jaka Avšič, na katerega sta se oba precej sklicevala.⁷² V času oživiljanja razprav o ponovnem spreminjanju jugoslovanske ustave je bil kot še vedno zelo aktualen po trinajstih letih od nastanka in po osmih letih od avtorjeve smrti objavljen tudi Avšičev dopis zvezni ustavni komisiji o jezikovni problematiki v vojski.⁷³ Z objavo, ki je dokazovala, da je Avšič prehitel svoj čas in argumentirano in odločno postavil zahteve, ki vse do razpada Jugoslavije niso bile presežene, se je le potrdila že leta 1970 zapisana ocena, da je upokojeni general pokazal »s svojo resni-coljubnostjo in odkritostjo primer državljskega poguma«.⁷⁴

Aleš Gabrič

SLOVENIAN LANGUAGE AND THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY

S U M M A R Y

After the establishment of Yugoslavia the Slovenian language, which had been used in the military units already in the Austrian period, disappeared from use in military matters and command. During World War II Slovenians kept joining the Partisan units also due to the promise that in the new state Slovenian would become an equal language in all aspects. At the 2nd session of the AVNOJ (Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) Josip Broz Tito made a promise to the Slovenian delegation that the Slovenian language, which had established itself in the Partisan units, would also be used in the army after the war. However, despite these promises, after the war the exterritorial principle of the conscription army with a single language of command – Serbian (or Serbo-Croatian) – was introduced. This resulted in Slovenians abandoning the ranks of officers, deficient enrolment of the Slovenian youth in the military schools, as well as the declining percentage of the members of smaller nations and increasing percentage of Serbs among the officers. The unequal position of languages in the army as well as problems with the everyday military life in general were not something to be discussed.

The debates about the relations between the Yugoslav nations, starting at the end of the 1950s, initially avoided the question of using one language exclusively in the military matters. The Yugoslav state leadership separated military matters from other issues with regard to the equality of languages, and in the 1963 Constitution it even enacted the privileged position of the Serbo-Croatian language. While it outlined the demands for a greater equality of languages in Yugoslavia, at first the Slovenian political leadership avoided the topic of the army as well. The issue was opened in public by the retired Lieutenant Colonel General Jaka Avšič in December 1966. In the following years Avšič wrote numerous articles and letters demanding the introduction of national military units and use of their native language as the language of command. Avšič became even more involved after April 1969, when the Yugoslav Assembly adopted the resolution on the implementation of the constitutional principles of the equality of languages and scripts. Avšič explained his standpoints by referring to the examples from multinational countries whose army units were national and used all of the official languages, as well as to the tradition of the Slovenian language in the army during the Austrian period and in the Partisan Army during the war.

⁷² Janez Janša: Vprašanje slovenskega jezika v JLA. V: Problemi Literatura, 1986, št. 263, str. 62–70; Janez Janša: Enakopravnost jezikov v JLA. V: Časopis za kritiko znanosti, 1986, št. 91–92, str. 7–22; Veljko Namorš: Tradicija NOB in enakopravnost jezikov v JLA. V: Nova revija, 1987, št. 57, str. 104–118.

⁷³ Avšič, Pismo zvezni ustavni komisiji.

⁷⁴ Rugelj, Še enkrat, str. 1452–1453.

The military leadership reacted to the viewpoints expressed by Avšič and other critics with regard to the privileged position of Serbo-Croatian in the Army with incomprehension or by implying that the authors of such ideas called for the dissolution of the single Yugoslav Army and formation of national army units, which allegedly harmed the unity of the state. After the Federal Assembly adopted the resolution, the military leadership drew up a few plans of supposedly ensuring a greater equality of languages. However, the changes were minor and could not appease the critics, since in the new legislation and 1974 Constitution Serbo-Croatian was still in the privileged position. Furthermore, the political leadership also put a stop to the lively debates in the media from the beginning of the 1970s. Jaka Avšič may have still written about his views, but the newspapers no longer published his texts. Once again the arguments about the privileged position of one language and neglect for other languages in the military matters surfaced in the 1980s, after the generation of the communist leaders leading Yugoslavia ever since World War II had stepped down.